

Anmeldelser.

Das Wasserwesen an der schleswig-holsteinischen Nordseeküste, udgivet af Professor Friedrich Müller. (19×28 cm). Dietrich Reimer, Berlin.

I Del, Bd. 1—2: Die Halligen, af Friedrich Müller, Berlin 1917. (377+428 S., 197 Afbildn. og Kort i Teksten og 23 Tavler i en særlig Mappe.).

II. Del, Bd. 1—7: Die Inseln, bearbejdet efter Friedrich Müllers Manuskript af Dr.-Ing. O. Fischer. Foreløbig er udkommet:

Bd. 2: Alt Nordstrand. Berlin 1936. (224 S., 15 Tekstafb. og 3 Kortbilag).

Bd. 3: Nordstrand. Berlin 1936. (316 S., 31 Tekstafb. og 7 Kortbilag).

Bd. 4: Pellworm. Berlin 1936. (402 S., 59 Tekstafb. og 6 Kortbilag).

Bd. 5: Amrum. Berlin 1937. (237 S., 45 Tekstafb. og 3 Kortbilag).

I de senere Aar har Tyskerne arbejdet meget intenst paa Indvinding af nyt Land langs Slesvigs og Holstens Vestkyst. Planerne herom er ikke nye, men Arbejdet har særlig taget Fart efter Verdenskrigen. Et meget vigtigt Led i det omfattende Arbejde er den i 1927 fuldendte 11,5 km lange Hindenburgdæmning, der foruden at lette Trafikken til Sild i særlig Grad skylder Landvindingsprojekterne sin Tilblivelse. Med samme Formaal for Øje er der ogsaa opført Forbindelsesdæmninger mellem Fastlandet og forskellige af Øerne, nemlig Nordstrand, Nordstrandisch Moor, Hamburger Hallig og Langeness (over Oland). Desuden arbejdes der ved forskellige Landvindingsforanstaltninger overalt langs Fastlandskysten og paa Øerne paa at indvinde nye Omraader under Kultur, og blandt de seneste Resultater af dette Arbejde kan nævnes de i 1935 indvundne

to Omraader: „Adolf Hitler Koog“ i Ditmarsken og „Hermann Göring Koog“ ved Eiderstedts Nordkyst.

Disse Arbejder udgør det foreløbigt sidste Kapitel af Vadehavsegnenes Historie, som i det hele taget har været saa rig paa Omskiftelser; den stadige Kamp, der har staaet mellem Menneskene og Havet, har ofte medført store Omvæltninger, som det er nødvendigt at kende for den, der beskæftiger sig med denne Kyststrækning. En rig Litteratur omhandler dette Emne, men en særlig Stilling indtager dog Fr. Müller: „Das Wasserwesen o.s.v.“. Hensigten med dette meget stort anlagte Værk, der behandler Omraadet fra den gamle danske Grænse ved Hviding og til Grænsen for Kredsen Syd-Ditmarsken, Syd for hvilken Elbmarsken begynder, er at give en kronologisk Fremstilling af Digebygningens Historie og i det hele taget af de Forholdsregler, man har taget overfor Havet. Men herigennem føres Forfatteren ind paa særdeles mange Omraader, og da ganske særligt paa Øernes Udseende igennem Tiderne. Fremstillingen bygger saa vidt muligt paa de officielle Dokumenter fra det preussiske Statsarkiv i Kiel, de forskellige Kredsarkiver, samt Vandbygningsvæsenets, Domæneforvaltningens og Digeforbundenes Arkiver foruden Kirke- og Familiearkiver. Igennem dette meget grundige Samlerarbejde er der da fremkommet et Værk, som repræsenterer et Kildemateriale af Rang, og som ved Siden af det egentlige Formaal bringer meget værdifulde Oplysninger om de her omhandlede Egnes geografiske Forhold.

Den Del af Værket, der vel nok kan paaregne mest Interesse for den, der ønsker at skaffe sig et alment Overblik over Udviklingen af Omraadet som Helhed, er 1. Bind af „Die Halligen“. Efter en almindelig Oversigt over Forholdene paa disse lave, uinddagede Øer, der jævnlige oversvømmes af Havet, og hvor Beboerne maa bo paa kunstige Smaahøje eller „Verfer“, gaar Forfatteren over til Behandlingen af den Udvikling, som Kyststrækningen fra Ho Bugt til Eiderstedt har gennemgaaet. Han kommer her i særlig Grad ind paa de mange Anskuelser, der har været fremsat om Spørgsmaalet vedrørende Kysters Sænkning og refererer paa ca. 60 Sider de Betragtninger, som er blevet fremsat fra de forskellige Sider, idet han dog ikke tager noget afgjort Standpunkt til nogle af dem. Ganske vist maa man, da Afsnittet er skrevet før 1910, savne Meddelelse om de nyere og betydningsfulde Undersøgelser, der er foretaget senere, og som man blandt andet kan finde Omtale af og Henvi-ninger til i Nordmann's Afhandling: „Arkæologisk-geologiske Undersøgelser ved Misthusum“ (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1935); dog er der i de senere udkomne Bind flere Steder omtalt nogle af dem.

Af mere almen Interesse er desuden Gennemgangen af de forskellige Tidens Kendskab til den jyske Halvøs sydvestlige Kyst. Forf. begynder med Pytheas og omtaler desuden f. Eks. Strabo og Ptolemæus, men gennemgaar derefter de forskellige middelalderlige, italienske Kort, der berører den omhandlede Kyststrækning, samt Kortene fra det 17. Aarh., ikke mindst Johs. Mejers. Hele den interessante Fremstilling ledsages af talrige og udmærkede Gengivelser af de omtalte Kortværker, der dels er indsat i Teksten og dels findes paa de store Tavler i det særlige Atlasillæg, der ledsager „Die Halligen“. Naar hertil kommer, at der ved Afslutningen af 2. Bind, der bringer specielle og meget udførlige Omtaler af Halligerne, findes en Fortegnelse paa 168 Numre over Litteratur, som vedrører Emnet, forstaaes det, at „Die Halligen“ er af den største Betydning for den, der vil sætte sig ind i disse Egenes Geografi.

Fr. Müller døde i 1914, men efterlod et saa at sige færdigt Manuskript til den resterende og største Del af Værket; dette Manuskript blev gennearbejdet af Dr.-Ing. O. Fischer, som desuden førte Materialet frem til de seneste Aar, og i 1936 udkom de tre Bind af „Die Inseln“. Disse Bind omfatter den gamle Ø Nordstrand, samt de af denne i 1634 opstaaede to Øer, Nordstrand og Pellworm.

Bindet „Alt Nordstrand“ indledes med en almindelig Omtale af Tilstandene i ældre Tid og særlig i det 16. og 17. Aarh., blandt andet Handel, Skibsfart, Fiskeri og Færgevæsen. Handelen har været ret livlig, og især betød Korn meget som Udførselsprodukt; om Efteraaret var gerne alle 15 „Havne“ fulde af fremmede Skibe, der som Regel skulde føre Korn til Holland eller Hamburg. Fiskeriet, hvorom de ældste Beretninger daterer sig fra 1484, gav derimod ikke synderligt stort Udbytte, selvom der var en nogenlunde rig Fiskebestand i de indre Farvande omkring Nordstrand.

Det, der prægede Udviklingen paa Øen, var dog de mange Stormfloder, som Forfatteren gennemgaar omhyggeligt efter de gamle Beretninger. I 1362 (eller maaske i 1436) blev Pellworm adskilt fra den øvrige Del af det gamle Nordstrand, men ca. 1550 blev de to Øer atter forbundet ved Inddigning, hvorpaa Nordstrands samlede Areal skal have været 35400 Demeter (174,5 km²). I Begyndelsen af det 17. Aarh. bliver Efterretningerne betydelig mere sikre, da der nu foreligger adskillige officielle Dokumenter. Den første Trediedel af det 17. Aarh. kendetegnes ved omfattende Landvindingsarbejder, men Stormfloderne hindrede ofte de planlagte Arbejders Gennemførelse. Havet arbejdede sig stadigt nærmere Kystdigerne, indtil endelig den store Stormflod 10.—11. Oktober 1634 brød tværs igennem Øen og foraarsagede store Tab af Land og Menne-

skeliv. Forf. gør denne Naturkatastrofe, hvor Vandet steg 4 m over sædvanlig Flodhøjde, til Genstand for en udførlig Omtale og bringer blandt andet en detailleret Opgivelse over de Ødelæggelser, den forvoldte.

De to Øer, der opstod ved denne Stormflod, behandles derefter i hver sit Bind, hvor der gives en indgaaende Udredning af deres Udvikling efter 1634. Langt den overvejende Del af Stoffet beskæftiger sig her med Redegørelsen for Digebygningen, som forløb ret forskelligartet paa de to Øer. Efter at man paa Nordstrand havde paabegyndt Inddigningsarbejderne i Slutningen af det 17. Aarh., men ikke haft Held med sig, indkaldte man Hollændere til dette Arbejde. I den første Tid gik det temmelig langsomt, da Stormfloderne hindrede Arbejdet, men efter den store Stormflod 3.—4. Februar 1825, da Vandet steg til 3,70 m over normal Flodhøjde, skred det hurtigere frem. Indbyggerne havde haardnakket holdt fast ved den gamle Form for Diger med de mere stejle Skraaninger, men gik nu over til Diger, hvor Digefoden er mere flad. Der sker store Udvidelser af Øen mod Øst, og som det sidste store Arbejde staar Udbygningen (1933—35) af den i 1906—07 byggede Forbindelsesdæmning med Fastlandet; den derved opførte højere Dæmning vil med Tiden muliggøre en Forening af Nordstrand og Fastlandskysten og gøre Øen til en Halvø.

Paa Pellworm blev Digebygningen i Modsætning til Nordstrand næsten udelukkende udført af Øens egne Indbyggere. Man naaede i Slutningen af det 17. Aarh. endog saa vidt, at Øens Areal var større end i Nutiden, men de mange Stormfloder i Midten af det 18. Aarh. gjorde her stor Skade. Digearbejderne paa Pellworm indtager en meget smuk Stilling i den nordfrisiske Digebygnings Historie, hvad der tydeligt fremgaar af den meget grundige Udredning af Digebygningen og Digeforvaltningen gennem Tiderne.

En ganske anden Stilling indtager Amrum, som det sidst udkomne Bind omhandler. Paa denne lidt højere Ø har der lige til Slutningen af det 19. Aarh. ikke været foretaget særlige Sikringsforanstaltninger; selv Stormfloden i 1825 betød ingen umiddelbar Fare for Beboernes Huse og Jord, skønt den anrettede betydelig Skade paa Kysten. Men Amrum er paa mange Maader interessant, og en meget stor Del af Bindet er helliget Øens Geologi og Forhistorie. Amrum er rig paa Fortidsmindesmærker, og forskellige Undersøgelser godtgør, at Øen har været beboet i den yngre Stenalder. Mærkeligst er maaske de i Skalnas Klitdal fundne Stensætninger, der for en Tid var afdækket i Midten af det 19. Aarh., og som Sophus Müller sætter i Forbindelse med Vikingetidens Skibssætninger.

Fra Tiden omkring 1400 var Amrum knyttet nær til Danmark, idet den sammen med Vesterlandsföhr og List udgjorde en Del af de danske Enklaver lige til 1864. Der foretoges i denne Tid ingen Sikringsforanstaltninger udover Klitbeskyttelsen, der gaar tilbage til det 17. Aarh., men i Slutningen af den danske Periode — i 1861 — undersøgte en Landvindingskommission Forholdene paa Øen. I Tiden derefter er der bygget Sikringsanlæg mod Nord, ligesom den tiltagende Bebyggelse af Badestedet Wittdün har nødvendiggjort Bygningen af en Strandmur (1914). I de seneste Aar har man inddiget Østkystens Marskland ved Norddorf (1933—34) og ved Wittdün (1933—35).

Det Kæmpearbejde om de nordfrisiske Øer, der nu snart vil foreligge færdigt, er — efter hele Anlægget — af en speciel Karakter, men selvom meget store Dele som Følge heraf maa omhandle selve Digebygningen, saa er der dog i det mægtige og alsidige Materiale, der her er samlet, en saadan Rigdom paa Oplysninger om disse Øer, at „Das Wasserwesen o.s.v.“ altid vil indtage en endog meget fremragende Plads i den righoldige Litteratur om disse interessante Egne.

N. H. Jacobsen.

Leonard Outhwaite: *Vor Klodes Erobring*. 360 S., 27×22 cm, talrige Figurer. Gyldendalske Boghandel. København 1937. Indb. 21 Kr.

Angaaende Opdagelsesrejsernes Historie har danske Læsere — bortset fra ældre, omfangsrige Værker, navnlig fra det 18. Aarhundrede — været henvist til H. H. von Schwerin: *De store Opdagelsesrejser* samt til det store Værk i 6 Bind: *Jordens Erobring* under Redaktion af Aage Krarup Nielsen. Da begge disse praktisk talt er ude af Boghandelen, er der i Øjeblikket Brug for et nyt, og den nu foreliggende Oversættelse (delvis Bearbejdelse) af Leonard Outhwaite: *Vor Klodes Erobring* [Unrolling the map] kan sikkert paaregne stor Interesse, da Æventyret om den hvide Mands Opdagelser og Rejser altid vil være nyt og aktuelt.

Forfatteren begynder med de gamle Ægypteres Opdagelsesrejser, bl. a. de navnkundige Rejser til Punt, og behandler de europæiske Folkeslag og Arabernes Opdagelser helt frem til den aller-nyeste Tid. Tiden efter de store Opdagelsesrejser er ordnet regionalt og slutter med Polarlandene og Antarktis. Et Afsnit om Udforskningen i Dag og i Morgen, Motiverne til Rejserne samt et Register afslutter Arbejdet.

At Forfatteren er Amerikaner, ser man ikke saa sjældent, ame-